

RIYAZIYYAT DƏRSLƏRİNDƏ İSTEDADLI ŞAĞIRDLƏRLƏ İŞİN TƏŞKİLİ

Sitarə Məmmədova,

Bakı şəhəri, 60 nömrəli tam orta məktəbin
ibtidai sinif müəllimi

açar sözlər: istedad, qabiliyyət və bacarıqlar, yaradıcılıq potensialı, dövlət proqramı, riyazi qabiliyyətlər, məntiqi təfəkkür, kiçik məktəb yaşı dövrü;

ключевые слова: талант, умения и способности, творческие потенциалы, государственная программа, математические способности, логическое мышление, младший школьный возраст;

key words: talent, abilities and abilities, creative potentials, state program, mathematical abilities, logical thinking, younger school age.

İstedadlı şagirdlərin aşkar olunması, onların meyil və bacarıqlarının daha da inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında duran mühüm problemlərdən biridir.

Prezident İlham Əliyevin “Xüsusi istedadla malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” 2006-cı ildə imzaladığı sərəncam belə şagirdlərin səmərəli təhsil almaları üçün lazımı şəraitin yaradılmasını stimullaşdırdı. 2006–2010-cu illəri əhatə edən Dövlət Proqramının əsas məqsədi də məhz respublikanın ümumtəhsil müəssisələrində mövcud olan istedad potensialını vaxtında müəyyənləşdirib, onun inkişafını təmin etmək üçün xüsusi tədbirlər həyata keçirməkdən, ictimaiyyətin diqqətini bu vacib məsələnin həllinə yönəltməkdən ibarətdir. 2013-cü ildə qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda qeyd edilirdi ki, təməl bacarıqlar uşaqlıq dövrünün ilk illərində qazanıldığından onların zehninə erkən yaş dövründən inkişafı qayğısına qalmaq vacibdir.

Dövlətin göstərdiyi qayğıya cavab olaraq məktəblərin, müəllimlərin öhdələrinə çox məsuliyyət düşür. Məktəb rəhbərliyi, fənn müəllimləri, psixoloqlar bu məsuliyyəti dərk etməklə yanaşı, ailə ilə birlikdə problemin optimal həlli yollarını müəyyənləşdirməli, uşaqlarla sistemli iş aparmalıdırlar.

Bu məqalədə istedadlı şagirdlərin riyazi qabiliyyətləri haqqında söz açmaq istərdik. Respublikamızda istedadlı şagirdlərin səmərəli təhsil almalarını təmin etmək məqsədilə rayon və şəhərlərimizdə liseylər və gimnaziyalar fəaliyyət göstərir. Bu tipli tədris müəssisələrində təhsilin məzmunu müasir tələblərə uyğunlaşdırılır. Riyaziyyat fənn proqramında göstərilir: “Riyaziyyat məntiqi təfəkkürün formalaşmasında, mühakimə və dərk etmə qabiliyyətlərinin yüksəlməsində müstəsna rol oynayır. Riyazi məşğələlər şagirdlərin məntiqi mühakimə yürütmək bacarıqlarını, intuisiyalarını, fəza təsəvvürlərini inkişaf etdirir. Riyazi fəaliyyət zamanı induksiya–deduksiya, təhlil–tərkib, təsnifetmə–sistemləşdirmə, konkretləşdirmə–ümumiləşdirmə, mücərrədləşdirmə kimi əqli mühakimə metodlarından istifadə olunur. Bu, şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün inkişafını sürətləndirməklə yanaşı, diqqətin, hafizə və nitqin inkişafına kömək göstərir”.

Kiçik məktəb yaşı dövrü ilkin biliklərin toplanması və mənimsənilməsi mərhələsidir. Deməli, cəmiyyətimizin kiçikyaşlı üzvlərinin bacarıq, qabiliyyət və istedadlarının erkən müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Bu, istedadın aşkarlanması, qorunması və inkişafını özündə ehtiva edir.

Pedaqogikada “istedadlı uşaqlar” ifadəsindən geniş istifadə olunur. Əgər uşaq tədris prosesində, fərdi yaradıcılığı zamanı qeyri-adi uğurlar qazanırsa, öz yaşadlarından fərqlənirsə, deməli, o, istedadlıdır. *İstedad* və *bacarıq* anlayışları əlaqəli olmaqla, biri digərini müəyyən edir. Orta ümumtəhsil məktəblərində fənn müəllimlərinin əsas vəzifəsi hər bir şagirdin inkişafını izləmək,

onların qabiliyyətlərinin səviyyələrini müəyyən etməkdir. Onların inkişafını düzgün istiqamətləndirmək və həyata keçirmək üçün şəraitin yaradılması vacibdir.

Şagirdlər yaradıcılıq prosesinə cəlb edildikdə, istedadlı uşaqlarda tədqiqatçılıq fəallığı özünü daha aydın büruzə verir. Bu, onlarda biliyə həvəs yaradır, yeni "kəşflər etmək" arzusu oyaqdır. Onlar özlərini dərk etmək üçün zehni əmək fəaliyyətinə qoşulmalıdırlar. Bunu nəzərə alaraq ilk günlərdən işə başlayarkən uşaqların üzərində müşahidə aparmaqla onların qeyri-adi bacarıqlarını aşkara çıxarmaq lazımdır. Qeyri-adi bacarıqlara malik uşaqları seçərkən onları mövzuya dair zəruri materialları müstəqil tapmağa təşviq etmək, yenidən işləyib hazırlamaq kimi bacarıqlara üstünlük verilməlidir.

Təlim prosesində istedadlı uşaqların bilik və bacarıqlarının artırılmasına onların yaradıcılıq potensialının inkişafı kimi baxılmalıdır. Şagirdlərdə müəlliflik bacarığı formalaşdırılmalı, qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq yollarını müstəqil müəyyənləşdirən, öz imkanlarından maksimum dərəcədə istifadə edə bilən məsuliyyətli şəxsiyyət yetişdirilməlidir.

İstedadlı uşaqlarla işləyərkən aşağıdakı metod və priyomlardan istifadə edilməsi məqsədəuyğundur: tədqiqatçılıq; qismən axtarıcılıq; problemlə təlim, layihələr metodu və s. İntellektual marafonlardan, müxtəlif müsabiqə və viktorinalardan, şifahi, rollu oyunlardan istifadə etmək də məsləhətdir. Bütün bunlar imkan verir ki, istedadlı şagirdlər əlverişli yaradıcılıq növü seçə və öz potensial imkanlarını göstərə bilsinlər. Bu, onların gələcək inkişafına stimül verir.

Dərslə cütlərlə, kiçik qruplarla işdən, müxtəlif çətinlik səviyyəli yaradıcı tapşırıqlardan, problemlə əlaqədar məsləhətləşmələrdən, diskussiyalardan və başqa iş formalarından istifadə edilə bilər.

İbtidai siniflərdə istedadlı şagirdlər müşahidə yolu ilə müəyyənləşdirilir. Bu zaman uşağın fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri, məntiqi təfəkkürü, yaddaşı, nitqi, valideynləri və yaşadları ilə münasibətləri, ünsiyyət səviyyələrini öyrənilir.

İstedadlı uşaqlarda aşağıdakı xüsusiyyətlər özünü göstərir: yüksək yaradıcı təfəkkür; uyğunlaşma bacarığı; proqnozlaşdırma bacarığı; diqqətin yüksək dayanıqlılığı.

Hər bir müəllim diferensial yanaşmanın köməyi ilə bu xüsusiyyətləri inkişaf etdirməlidir. İstedadlı uşaqlarla işləyərkən bunları bilmək vacibdir:

- tədris proqramını zənginləşdirmək, təlimin məzmununu yeniləşdirmək və genişləndirmək;
- şagirdlərin qavrama qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək;
- diferensiasiya əsasında işləyərək şagirdlərə fərdi yanaşmaq;
- özünün və bütün sinfin təlim-tərbiyə prosesini təhlil etmək;
- pedaqoji-psixoloji məzmunlu qərarlar qəbul etmək;
- kollektiv yaradıcılıq fəaliyyəti üçün material hazırlamaq.

Bəzən istedadlı uşaqlar intellektlərinin çiçəkləndiyi vaxtda çətinliklərlə üzləşirlər. Onları nəinki evdə, hətta məktəbdə də başa düşməzlər. Məktəbdə istedadlı uşaqları başqaları ilə eyni səviyyədə öyrədirlər ki, bu da onlar üçün maraqsız, darıxdırıcı olur. Onlar artıq oxumağı, hesablamağı bacardıqlarına görə, digər uşaqlar əlifba və ilkin riyazi hesablamaları öyrənərkən boş qalır, təlimə maraqlarını itirirlər.

Əlbəttə, çox şey tədrisin necə aparılmasından asılıdır. Bəzən müəllim bütün siniflə məşğul olduqda şagirdlərə nə qədər fərdi yanaşmağa çalışsa da, güclü şagirdlərə xüsusi diqqət yetirmək imkanından məhrum olur. Bacarıqlı şagird zehni qabiliyyətlərinə uyğun olaraq proqramdakından daha çox təlim yükü tələb edir. Xüsusi qabiliyyətlərə malik uşaqların bəziləri tədricən ümumi tələblərə uyğunlaşır, öz müstəqilliyini, maraq və yaradıcılıq fəaliyyətini itirirlər. Beləliklə, onların real imkanları sönür.

Bəziləri düşünür ki, istedadlı şagirdlər öz intellekt səviyyələrinə uyğun uşaqlarla birlikdə, xüsusi məktəblərdə və ya siniflərdə təhsil almalıdırlar.

Məşhur riyaziyyatçı A.N.Kolmoqorov riyazi qabiliyyətlərin xüsusiyyətlərini belə qruplaşdırmışdır:

a) hərflərlə ifadə olunmuş mürəkkəb riyazi ifadələri çevirmək, standart qaydalara uyğun olmayan tənlikləri həll etmək üçün uğurlu yollar tapmaq, hesablama və alqoritmik qabiliyyətləri adlandırmaq bacarığı;

b) həndəsi təsəvvür və ya həndəsi intuisiya;

c) ardıcıl, düzgün şəkildə formalaşdırılmış məntiqi düşüncə tərzini [3, səh.9].

A.N.Kolmoqorov qeyd edir: riyazi qabiliyyətlər o zaman üzə çıxır ki, şagirdlərin riyazi məsələləri nə qədər sürətlə, dərinlən mənimsədikləri təzahür olunsun. Bu qabiliyyətlər riyazi materialın həlli prosesində aşkar edilir.

Riyazi materialı mənimsəmə sürəti şagird tərəfindən müəyyən müddətdə həll olunan tapşırıqların sayı ilə, həm də müxtəlif şagirdlərin eyni problemin həlli üçün istifadə etdikləri müddətə görə qiymətləndirilir. Təlim materialının möhkəmləndirilməsi və davamlılığı əvvəlcədən seçilmiş tapşırıqlar əsasında müəyyən edilir. Mənimsəmənin dərinliyi müəllimin əvvəlki izahatı əsasında şagirdin öz şəxsi ehtiyacları üçün təlim materialını istifadə etməsi ilə müəyyənləşdirilir. Bu xüsusiyyətlərin (sürət, dərinlik, davamlılıq) hər biri məcburidir və inkişaf etmiş riyazi qabiliyyətlərin yeganə göstəricisi hesab olunmur. Onlardan ən azı biri kifayət qədər inkişaf edirsə, şagirdin riyazi qabiliyyətlərinin mövcudluğu təsdiqlənir.

Dərs dediyim uşaqlar arasında istedadlıları seçmək üçün onlara yüksək təfəkkür fəaliyyəti tələb edən məsələlər verirəm. Ayda bir dəfə onlara təqdim olunmuş mövzular üzrə layihələrin müdafiəsini təşkil edirəm. Bu, uşaqlarda əlavə material toplamaq biliklərini genişləndirmək kimi yüksək yaradıcılıq bacarıqları formalaşdırır.

İstedadlı uşaq idraki tələbata, yaradıcı təfəkkür və təxəyyülə, yüksək intellektə malik olmalıdır. Riyazi istedadın əsas əlamətləri bunlardır: ümumiləşdirmə bacarığı, məntiqi cəhətdən əsaslandırılmış, formalaşdırılmış düşüncə, çeviklik, dərinlik, sistemlilik və güclü yaddaş.

İstedadlı uşaqları müəyyən edərkən bu qabiliyyətin qiymətləndirmə göstəricilərindən ibarət olan bir sıra kompleks yanaşmaların tətbiqi məqsədəuyğundur. Bunlar test, müşahidə, eksperiment, anket sorğusu və s. ola bilər. Bu zaman qiymətləndirmə sisteminə əsaslanan yanaşmadan fərqli olaraq, uşağın intellekt səviyyəsini hərtərəfli öyrənmək mümkündür. İstedadlılığın müəyyənləşdirilməsi və təsdiqi müxtəlif sahələrdən olan ixtisaslı mütəxəssislərin iştirakını tələb edən kompleks prosesdir.

Uşaq istedadının, onun inkişafının müəyyənləşdirilməsinə bir neçə yanaşma var. Bütün nəzəri mövqeləri birləşdirən əsas an – istedadlılığa şəxsiyyətin fəaliyyətinin bir prosesi kimi yanaşılması istedadlı uşaqların şüurunun, yaradıcı potensialının inkişafını həyata keçirir. Bu potensialın inkişafına şərait yaratmaq üçün iki yol vardır: təlim prosesini zənginləşdirmək və sürətləndirmək. İstedadlı uşaqlarla işləyərkən fərdiləşdirmə, fərqləndirmə və təlimin tədqiqat prinsiplərini nəzərə almaq məsləhətdir.

İstedadlı uşaqların inkişafının əsas psixoloji, pedaqoji metodlarına (təhsil prosesinin zənginləşdirilməsi və sürətləndirilməsinin tərkib hissəsi kimi) xüsusi riyazi tapşırıqların həlli, evristika, oyun, problemlə və fəal təlim metodları daxil edilməlidir.

İstedadlı uşaqlarla işləyən müəllimlərin əsas çətinlikləri psixoloji dəstəyin, xüsusi metodik və didaktik ədəbiyyatın olmamasıdır. Biz istedadlı uşaqların təlimindən danışarkən yalnız inkişafetdirici materialı nəzərdə tuturuq, lakin hazırda bütöv təhsil sistemində, xüsusilə də ümumtəhsil məktəblərində riyaziyyatın tədrisi prosesində istedadlı uşaqlarla işləmək üçün metodiki sistem zəifdir.

Xüsusi məktəblərdə riyaziyyat üzrə müsabiqələr, olimpiadalar təşkil olunur, lakin tədqiqatlar göstərir ki, bu tədbirlər istedadlı uşaqların problemini həll etmir. Belə uşaqların problemlə-